

KONDU TEZGAHINDA YAPILAN DAR DOKUMALAR

Prof. Dr. Şerife Atlıhan, Marmara Üniv. G.S.F. Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü
27 Haziran -1 Temmuz 2006, GAZİANTEP

Yaşamları gereği göçen yörükler; tüm varlıklarını beraberinde götürürlerdi. Bu nedenle eşyaları kolay katlanıp, yüklenip, taşınır olmalıydı.. Örneğin: Yaşadıkları evlerinin (çadırları) kurulmasında gerekli olan elemanların toplamı bir hayvan yükünden fazla değildir. Eşyaların çoğunluğu kilim, çul, çuval, heybe, torba, keçe, kolan (dar dokumalar) gibi dokumalardır. Yiyeceklerini çuvallarda saklar, yerlere çul, keçe, serer, yüklerini kilimlerle örter, kolanlarla bağlarlar, Diğer taraftan evlerinin çatısını da keçe veya kıl dokuma ile örterlerdi. Yerleşik yaşama geçtikten sonra da bir süre bu dokumaları kullandılar ve geleneklerini sürdürdüler. Şimdilerde ise eski kültür elemanlarını bırakıyorlar.

Dokuma çeşitleri arasında dar dokunmuş olanlara halk arasında genellikle “kolan” denilmektedir. Örneğin evlerini kurarken iskeleti sağlamlaştırmakta kullanılan çadır kolanı (Resim 1), çocuk kolanı, eyer kolanı (Resim 12), yük kolanı vb. isimlendirmelerin yanında, bu dokumalar belde yer alıyorsa; kemer, kuşak gibi isimler alırlar (Resim 8). Farklı isimlendirmeler nedeniyle kavram kargaşası yaratmamak için, enleri dar olan bu dokumaları genel olarak “dar dokumalar” başlığı altında ele almak gerekmektedir. Dar dokumaların üretilmesinde farklı teknik, malzeme, araç gereçler kullanılmıştır. Bunlar bazen çarpana dediğimiz bir alet kullanılarak, bazen de kondu tezgahında dokunurlar (Resim 11). Bu sunumda kondu tezgahında dokunmuş dar dokumaların nerelerde kullanıldığı, desenleri, renkleri ve yapıldıkları tezgahın yapısı üzerinde durulacaktır.

Resim 1’ de keçe evin iskeletinin kolanlarla sabitleştirilmiş olduğu görülmektedir. Evi karı-koca birlikte kurmaktadırlar. Bilindiği gibi dilimizdeki “evlenme” kelimesi, iki kişinin birlikte hayat kurması anlamına gelir. Yukarıda da belirtildiği gibi, yörükler keçe veya kıl çadırlarda yaşarlardı. O zamanki geleneklere göre yeni çift için kurulacak çadırın elemanları, daha önceden hazırlanıp düğünün son günü, damat babasının evinin yanında davul zurna eşliğinde kurulmuş.¹ Düğün aynı zamanda yeni ev kurmak anlamına geldiği için “evlenme” olarak dilimize yerleşmiş olabilir. Evin iskeletinin üst ve alt kısmında kullanılacak kolanların ölçüleri ve desenleri farklıdır. İskeletin sabitleştirilmesinde kullanılan kolanların kolanların tek görevi iskeletin sağlamlaştırılması olmayıp, aynı zamanda iç mekânı da süslemektir. Kondu tezgahında dokunan kolanların hepsinin deseni çözümlerinden oluşturulmuştur. Yani bunlar çözümlü dokumalar oldukları için desenleri de çözümlüdür.

Kolanların tek işlevi keçe evin çatısı ve iskeletini sağlamlaştırmak değil aynı zamanda mekânı süslemek olduğu için, çadır kolanları desenli ve renkleri de parlaktır. Bir çadırda çok sayıda ve farklı desenlerde bir çok kolan kullanılmış, adeta dokuyucunun marifetleri sergilenmiştir.

Keçe evin (Topakev) aşağı kısmında daire şeklinde çadırı çevreleyen ahşap kafesi sarmak için daha enli kolanlar dokunur (Resim 2). Tüm iskelet kolanlarla sarıldıktan

¹ Bu geleneği Çanakkale Ayvacık ilçesi Çamkalabak Köyü’nden 60 yıl kadar önce yerleşik yaşama geçmiş bir ihtiyar olan Ahmet Öter anlattı.

sonra, duvarın dış tarafı kargıların yan yana dikilmesi ile oluşturulmuş “çığ” denilen bir başka duvar ile dolunur. Keçe evin çatısı keçelerle örtülür ve bu keçelerin rüzgardan uçmaması için tepeden aşağıya uçlarına taş bağlanmış kıldan örme iplerle bastırılır.

Topak evin dış çevresi çığ ile çatıdan aşağı sarkan keçe örtülerinin bulunduğu kısımda, enli ve çadırın etrafını dolaşacak uzunlukta bir kolanla çevrilir (Resim 3). Çevre kolanlarının uzunlukları çadırın çevresine bağlı olarak 12-14 m. arasında, enleri de 10-20 cm. arasında değişen ölçülerdedir. Dış çevre kolanlarında genellikle zeminde mavi ve beyaz renkler kullanılmıştır. Bunun nedenini henüz açıklığa kavuşmamıştır. Ayrıca bu çevre kolanları sağlam olması için çift kat dokunmuştur ve her iki tarafında aynı desen sadece renkler yer değiştirmiş olarak yer almaktadır. Resim 4 ve 5’ te yer alan iki detaylarda bu tip kolanların çift kat dokunduğunu görebiliriz. Görüldüğü gibi ön yüzü mavi üzerine beyaz, arka yüzü de beyaz üzerine mavi desenlidir. Bu mavi-beyaz renkli kolan örnekleri Afyon ve çevresinde rastlanmış, yurdun diğer bölgelerindeki çevre kolanları hakkında fazla bilgi toplanamamıştır.

Bir kolanın üzerinde çok sayıda farklı motife rastlanmaktadır. Tahminen dokuyucular, desenleme konusundaki hünerlerini sergilemek istemişlerdir. Yörüklerde kadının sosyal konumdaki yeri öncelikle dokumada gösterdiği beceri ile önem kazanır. Motif çeşitleme özelliği dar dokumaların her tekniğinde görülmektedir.

Çift kat olarak dokunmuş kolanlarda ön ve arka yüzü nasıl ayırıyoruz? Ön yüzdeki çözümlü sayısı, arka yüzdeki çözümlülerden daha fazladır. Dokuma tekniği nedeniyle arka yüzdeki renk sınırlarında birer çözümlü eksik olur.

Yörük yaşamında çadır çevre kolanlarının çok sayıda dokunmuş olduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan iki örnek Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda da yer almaktadır (Env. No 24/14329 ve 2471430), fakat menşei belirli değildir. Fakat 13.5 cm eni ve 8 metre 90 cm uzunluğu ve renkleri ile çadır çevre kolanı olabileceklerini düşündürmektedir.

Çift kat dokunmuş kolanların yanında tek kat dokunmuş ve çözümlü yüzdürmeli desenli olanları da vardır. (Resim 2, Afyon Müz.)

Burada sözü edilen teknik tanımlar uygulama yapmamış olan kişilerce anlaşılabilir onun için, burada sadece kolan motiflerinin oluşturulmasında uygulanan farklı tekniklere değinilecektir.

Çadır iskeletini saran kolanlarda uygulanan desenlerde bazen üç ve daha fazla renkte çözümlü kullanılabilir. Resim 6’ daki , (Afyon müzesi, Env. No: 3418/3). kolda desen için üç renk çözümlü kullanılmıştır. Resimde kolanın ön ve arka yüzü görülmektedir. Önceki kolanlarda olduğu gibi, burada da motif çeşitlemesinin yapıldığını ve dokuyucunun ustalığını nasıl sergilediğini görmekteyiz.

Kolanlarda iki taraftaki uçların da göze hoş görünecek şekilde bitirildiği dikkati çeker. Çözümlülerin kısalmış oldukları için tezgahda dokunamayan kısımları daha sonra elde örülür. Elde örme de aslında bir çeşit dokumadır. Örmeye kenardaki çözümlüler atkı olarak diğerlerinin arasından geçirilir (Resim 7).

Dar dokumalar, alaçuvallı ve diğer çuvalların ön ve arka yüzünü birleştiren kenar dikişlerinin üzerine dikilir ve “çuval kulpu” adını alırlar. Ayrıca kulp dikişleri de göze hoş görünecek biçimde düzenlenmektedir.

Dar dokumalar giysilerde kullanılır ve bele dolanmış ise “kuşak” olarak adlandırılır (Resim 8). Balıkesir Yüncü gelinleri bunu kuşanmadan gelin olamıyorlar. Kuşakların uçları arkaya sarkıtıldığı için süsleme amacıyla boncuk ve düğmeler dikilir (Resim 9). Sadece insanların belinde değil, hayvanların eyer ve semerlerini sabitlemek üzere de dar dokumalar kullanılmış ve burada onlara “eyer kolanı”, “terki kolanı” ve “dizgin” gibi isimler verilmiştir. Eğer bu eyer kolanı deriden olsaydı ismi “kayış” olacaktı. Eyer kolanları da sağlam olmaları gerektiği için çift kat dokumuşlardır.

Diğer taraftan yörükler göçerken develerin üzerindeki yüklerin üzerine kilim örter ve kilimin rüzgarda uçmaması için dar dokuma ile bastırılarak bağlardı. Bölgelere göre bu dar dokumalara “yük kolanı”, “çeki ipi”, “peki ipi”, “baskı kolanı”, “çarpyı kolanı” gibi adlar verilmiştir. Yük kolanları da sağlam olması gerektiği için genellikle çift kat dokunur ve desen iki tarafta da çıkar.

Yukarıda hep konu tezgahında dokunmuş dar dokumaları ve kullanıldıkları yerler üzerinde duruldu. Bununla birlikte konu tezgahında çok dar olmayan çözümlü dokumaların da dokunduğunu ve dokunduktan sonra enlerinin yanyana dikilip örtü veya yer yaygısı, boydan ikiye katlayıp, çuval, heybe, torba v.b eşyalar yapıldığı bilinmektedir. Resim 10’da Afyon- Emirdağ’da “cacim” denilen önce gelin yatağı örtüsü sonra da tabut örtüsü olarak kullanılan bir dokuma detayını ve üzerindeki motifler görülmektedir.

Bu çeşitli tekniklere ve güzel desenlere sahip dokumaların dokunduğu tezgahları yörükler kendileri tasarlamışlardır. Dokuma tezgahları kolay kurulup, kaldırılacak ve taşınacak şekilde yapılmışlardır. Dar dokumalar genellikle “konu tezgahı” denilen tezgahlarda dokunurlar. Konu tezgahları; Asya, Orta-Doğu, Arap ve Kuzey Afrika ülkelerinde de kullanılmış ve kullanılmaktadır. M.Ö. 2000’lerde Eski Mısır’da kullanıldığı mezar kazılarında ortaya çıkmıştır. Bir tezgaha konu tezgahı denilebilmesi için yerde yatay durumda olması, çözümlerin yere çakılan kazıklara gerilmesi ve gücü çubuğunun ya toprak üzerine yerleştirilmiş kaideler üzerine sabitlenmesi veya üç ayaktan oluşan bir çatkiya asılması gerekir. Bu nedenle bazı yerlerde bu tip tezgaha “çatma tezgah” ta denilmektedir (Resim 11).

Bu tezgahlarda dokuma işlemi çözümler çözüldüğü yerden çıkarılmadan yapılır. Dokuyucu ezberinde varsa yapacağı desene göre çözümlü hazırlar veya daha önce yapılmış bir dokumaya bakarak çözümlü sayısını renklere göre hesap edebilir. Bu uygulamayı 1992 yılında Muğla-Fethiye, Karaçulha köyünden o zaman 75 yaşında, ismi Emine Deniz olan bir teyzeden izledim (Resim 12). Çatma tezgahında çift kat dokuma yöntemini kendisinden öğrendim. Kendisini burada saygıyla anıyorum.

Çözümlü çözüldüğü yerden çıkarılmadan olduğu yerde gücülenir ve gücü çatmaya asılır (Resim 12). Ağızlık açtırılacağı zaman bir atkıda gücünün arkasından el ile bastırılır, ikinci atkıda aradaki enli tahta dikine tutulur ve Resim 13’ te görüldüğü gibi , hem altta, hem de üstte birer ağızlık açılır. Atkı bir alttan bir üttten geçirilirse iki dokuma kenarlardan birleşir ve desen yapılmazsa hortum oluşur. Desen yaparken üst ve alta alınan çözümlü iplikleri her iki katı birbirine bağlar.

Desen oluşturabilmek için en az iki renk çözümlü ipliğine gerek vardır. Desen yaparken motifin şekline göre gerekli olan renkli çözümlü çiftleri el ile seçilir ve seçilmişlerin altına enli bir tahta konur (Resim 14). Sonra ağızlıklar açtırılarak atkılanır. Bir seçim

yapıldığında hem alt hem de üst kat için, ikişer ağızlık ve ikişer atkı atıldıktan sonra ikinci seçmeye geçilir. Bu yöntemle birim alanda çözgü sayısının çokluğu oranında çeşitli desenler yapılabilir.

Sanayide makinelerle hızlı bir şekilde yapılan dokumalar, görüldüğü gibi konu tezgahında elle yapılır. Her ikisinde güç kaynağı farklı olduğu için üretim hızı da doğal olarak farklıdır. İnsanların yaşam biçimlerinin değişmesi ve gerek duyulan dar dokumaların sanayi üretimi ile karşılanması, konu tezgahlarını kullanım dışı bırakıyor. Bu nedenle konu tezgahlarında dokunan dokumaların da unutulma tehlikesi vardır. Bunlar bizim kültür varlıklarımızdır. Bunları yaşatmak için kayıt yapılmalı, yeni kuşaklara tanıtılmalı ve yeni yaşamda konu tezgahında yapılan dokumalara kullanım alanları yaratılmalıdır.